

EL LLEURE I LA JOVENTUT: RETROSPECTIVA I TENDÈNCIA

*Anna Berga i Timoneda
Cristina López i Villanueva*

Dep. Cultura i Societat Escola de l'Esplai (Fundació Pere Tarrés)

EMMARCAMENT

La comunicació sorgeix de la reflexió entorn de la joventut i el lleure, des de l'experiència com a formadors de directors i responsables d'activitats de lleure infantil i juvenil a l'Escola de l'Esplai (Fundació Pere Tarrés) i a partir d'haver assumit, entre d'altres, la docència del mòdul "Trets bàsics dels joves dels 90" en el programa de formació bàsica en matèria de joventut per a regidors i tècnics d'ajuntaments i consells comarcals, que s'inscriu dins del programa de formació en el Pla Interdepartamental de Joventut Catalunya Jove 93-94, elaborat per la Secretaria General de Joventut de la Generalitat de Catalunya.

En definitiva la comunicació és el resultat d'una reflexió i d'una constatació, fruit de l'experiència, que per ara no forma part d'un marc d'estudi més ampli.

En primer lloc, es presenten els conceptes de temps lliure i joventut com a dues categories fortament relacionades en la societat dels noranta. D'altra banda, es qüestiona la problematització del temps lliure del jove i del discurs hegemònic de la crisi de valors. Aquests aspectes s'expliciten en els canvis d'actuació de l'administració en el disseny de polítiques de joventut i en el paper de l'associacionisme i de la societat civil.

1. TEMPS LLIURE I JOVENTUT: DUES CATEGORIES SOCIALS FORTAMENT RELACIONADES EN LA SOCIETAT DELS NORANTA.

Joventut i Lleure son dues categories fortament relacionades en la societat dels noranta. Per què? D'entrada, tal i com els entenem ara i com a fenòmens nous, perquè tenen orígens comuns i evolucions paral·leles. D'altra banda, perquè es considera que el temps de joventut és un espai privilegiat per a la construcció de la pròpia identitat i aquesta es realitza fonamentalment en el temps lliure. Potser per això les polítiques de joventut fins ara s'han adreçat específicament al lleure del jove i a com intervenir en aquest temps.

El concepte de jove i el de temps lliure han estat interpretats de manera diferent des del discurs dominant en funció dels canvis que la societat experimentava a un nivell global.

Abans de fer una retrospectiva cal qüestionar-se, perquè ve al cas, què és o què entenem com a jove (i potser això justificaria la localització en aquest grup de treball).

A l'hora de considerar el jove com a objecte d'estudi tenim problemes de caire metodològic, o potser epistemològic ja que el jove no és una categoria estrictament biològica ni psicològica i per tant és difícil de considerar-la únicament des d'una òptica etària.

Per fer un estudi cal acotar, cal fixar límits als intervals que delimiten la franja considerada d'edat jove. Aquests són d'una extraordinària plasticitat, i a més han de ser-ho, ja que la joventut recull i reflecteix tots aquests canvis estructurals, i fins i tot conjunturals, que es produeixen a la societat en general. En aquest sentit la dimensió del concepte de joventut és canviant al pas del temps.

La importància de la joventut com a categoria apareix quan pot individualitzar-se un període de vida d'*impasse*, de trànsit, d'*interregne* entre la infància i l'adulthood, quan aquest període pot considerar-se com quelcom generalitzat i esdevé categoria social.

Una sèrie de condicionants han interactuat perquè la joventut hagi estat considerada una categoria.

D'una banda s'han produït canvis estructurals com el pas d'un model de producció tradicional a un model de producció industrial i, actualment, el canvi de paradigma d'una societat industrial a una societat postindustrial. D'altra banda, situacions de tipus conjuntural com l'adveniment de la democràcia, que va fer retardar a l'Estat espanyol una sèrie de canvis que ja s'havien generalitzat arreu.

Aquests condicionants, entre d'altres, han produït una sèrie de transformacions en l'estructura familiar, en l'educació, en l'organització de la producció, en definitiva, en el món de les institucions, que han fet que el jove aparegués com una categoria específica i que situen al jove en un pla excedentari de la producció i del món dels adults, i això va fer adquirir consciència juvenil i va permetre individualitzar una franja de població que encara no entrava a formar part del món dels adults.

En aquest sentit s'entén el període de joventut com un període de preparació, de socialització cap al món adult. Aquesta afirmació duu a plantejar-se quins són els objectius que cal assolir per arribar a esdevenir adult dins els paràmetres de normalitat i en relació amb el pas per una sèrie d'institucions socials que també redefeixen la seva funció amb el procés de canvi social. Aquest "ritus d'iniciació" es concreta en tres fites: L'assoliment d'una etapa formativa, l'accés al mercat laboral i la formació de la pròpia llar.

L'etapa formativa passa per la institució escolar, que legitima una sèrie de valors i coneixements i es concreta en una titulació que constitueix la clau d'accés al mercat laboral.

Però l'etapa formativa no es fa extensiva fins que, a finals dels anys seixanta, es generalitza l'escolarització obligatòria, i es pot dir que l'ensenyament universitari comença a deixar de ser exclusiu per a una minoria elitista. Aquests canvis van suposar, entre altres aspectes: un majoritari accés dels joves al món acadèmic i, per tant, una major presència de les dones en l'àmbit públic i de les institucions; una escolaritat perllongada (amb la prohibició de treballar fins als 16 anys); i, en definitiva, una protecció a l'estatus juvenil.

L'accés al mercat laboral és la segona fita que ha d'assolir el jove per ingressar en el món adult, i potser la que té un major pes específic, ja que suposa l'obtenció d'uns ingressos per aconseguir la independència econòmica.

La independència familiar representa la plena integració en l'àmbit adult ja que significa la constitució de la pròpia llar, la formació d'una família i, en aquest sentit, resta assegurat el procés de reproducció social.

El canvi de paradigma d'una societat tradicional a una societat industrial es va produir entre el s.XIX i principis del XX, però en el cas de la generalització de la joventut el paradigma dels canvis es fa palès al mític maig del 68. Fins llavors, només unes minories podien gaudir d'aquest període de joventut com un temps excedentari i en aquest sentit podien tenir el privilegi d'exercir com a joves tal i com ho entenem ara (recordem els anys 20). Els moviments socials del maig del 68 van significar la irrupció a l'escena pública dels joves com a col·lectiu protagonista, es van inscriure en l'espai intel·lectual i es van constituir com a categoria social.

Amb el trencament amb la situació anterior, els moviments juvenils del maig del 68 posen de moda la joventut que va començar a ser considerada com l'edat privilegiada i els joves com a definidors dels nous valors.

A finals de la dècada dels 80 i durant els 90 es produeix un nou canvi de paradigma, d'una societat industrial a una societat postindustrial. Així, el concepte de joventut cal que s'adapti a aquest nou context. El pas d'una societat industrial a una societat postindustrial genera, a invell econòmic i social, una situació de crisi que afecta l'itinerari descrit anteriorment per a l'assoliment de l'estatus d'adult. En el marc dels estudis el nivell formatiu assolit no garanteix l'accés al mercat laboral. En aquest sentit s'assisteix a un allargament del període d'estudis com a alternativa a la crisi, amb la qual cosa es produeix una major qualificació de la població (i per tant, una major dissociació amb el mercat de treball), una gran competitivitat i una diversificació formativa.

La crisi afecta el mercat laboral a un doble nivell: reducció de llocs de treball i contractació en precari, cosa que incideix de manera especial sobre la categoria de població juvenil i que dona lloc a la realitat de l'atur juvenil que fins als anys vuitanta no s'havia manifestat. Això reverteix en una concepció i actitud diferents del jove vers el treball: Entre d'altres hi ha una vivència fragmentària entre el temps de treball i temps de lleure. El treball no apareix integrat en el projecte personal.

Davant de la dificultat en construir una llar pròpia per un accés precari al mercat laboral, entre d'altres aspectes, la família apareix com el coixí i l'aixopluc protector d'aquesta situació i esdevé la catalitzadora de la crisi.

Aquest context descrit, unit a factors que es deriven de l'estructura de la població, provoca una doble extensió en el concepte de joventut: d'una banda el retardament del calendari en l'assoliment de les fites per esdevenir adult, fet que es materialitza en un perllongament del període de joventut; d'altra banda en l'augment del nombre de joves produït, a part del que s'ha citat anteriorment per una relativa pressió demogràfica ja que han arribat a la categoria de joves aquelles generacions plenes, filles del *baby boom* dels 60-70.

Els canvis en el concepte de joventut han conduït a una doble i antagònica consideració del jove. D'una banda el jove ha esdevingut model, com a edat privilegiada i estandard dels nous valors de canvi, alhora que s'ha percebut com a problemàtic.

El jove preocupa i així ho reflecteixen la multitud d'estudis que apareixen en la dècada dels 80. El jove esdevé problema quan els condicionaments estructurals fan que no pugui assolir els objectius (dictats pel discurs de la normalitat) i en aquest sentit s'inscriu en la marginalitat. En definitiva, la joventut esdevé

problemàtica quan emmiralla la crisi de la societat mateixa.

Així, des de les diferents administracions comencen a sorgir les instàncies que fan referència específica al jove i aquest es tracta i s'aborda de manera sectorialitzada (el jove i la droga, el jove i l'atur...).

L'origen de la imatge de temps lliure tal i com l'entendem avui és també relativament nou i la seva concepció és fruit d'uns condicionaments socioculturals concrets.

Mentre a la societat tradicional el temps de lleure i el temps de treball eren realitats fortament integrades i un temps donava sentit l'altre, el pas a una societat industrial va significar una discontinuïtat i un trencament entre els dos temps. En aquest sentit s'ha legitimat la vivència del temps de manera fragmentària sense cap mena d'integració, reflectint l'ambivalència entre temps públic i temps privat associat al temps de producció l'un i al temps de lleure i consum l'altre.

S'ha produït una desvalorització del treball i una sobrevaloració de l'oci, el qual s'ha generalitzat a amplis sectors socials (pel que fa a la disponibilitat del temps en si, no tant quant a l'ús diferencial que s'en fa).

El temps lliure esdevé també problemàtic quan, com a conseqüència de la crisi que comporta un canvi de paradigma, es situa en un pla excedentari. És precisament en aquest temps on el jove construeix la seva identitat, on pot elaborar-se a ell mateix.

La joventut com a categoria situada en un pla excedentari dedicada a la construcció de la seva identitat i del temps lliure no integrat en una globalitat són concebuts com a problemàtics i, per tant, com a centre d'atenció i d'intervenció des de diferents instàncies.

2. COM ES PROBLEMATITZA EL LLEURE JUVENIL DES DE L'ADMINISTRACIÓ I QUIN PAPER TENEN L'ASSOCIACIONISME I LA SOCIETAT CIVIL.

Una de les primeres apreciacions que cal fer en analitzar el discurs sobre el temps lliure juvenil és matisar qui defineix el lleure juvenil com a problemàtic i sota quins criteris ho fa.

D'una banda, els estudis sobre joventut agafen a Catalunya una especial dimensió a partir de la consolidació dels ajuntaments democràtics i del traspàs de competències, fets que generalitzen la necessitat, des de cada àmbit territorial, de disposar de l'estudi de la joventut cooresponent abans de fer un disseny de la política d'intervenció. En aquells moments, concretament a mitjans dels

anys vuitanta, la situació juvenil venia fortament marcada per una situació de crisi emergent, sobretot a les grans ciutats, i l'estudi de la joventut sovint es feia des de la perspectiva d'estar analitzant un problema.

Les polítiques de joventut desenvolupades durant la dècada dels 80 es troben actualment, al menys a nivell programàtic, en vies de superació. El temps lliure era, de fet, una base important de les polítiques de joventut així com, d'una altra banda, ho eren les polítiques més assistencials (d'inserció laboral, prevenció de la delinqüència, drogoaddicció...)

El jove percebut com a problema és un discurs que, als anys 80 impregna tant l'orientació dels mitjans de comunicació com l'actuació de l'administració. Així, a nivell d'estudis i enquestes de joventut, aquesta realitat queda reflectida a partir del disseny del qüestionari i en la mateixa línia d'investigació centrada, de manera força recurrent, en aquells aspectes que socialment són definits com a preocupants en referència als joves i, de manera particularment significativa, al seu espai de lleure.

La crisi de l'Estat de benestar reconduïx les polítiques de serveis socials i, per tant, les polítiques de joventut, sobretot a partir de la generalització dels Plans Integrals de Joventut dissenyats des de les diverses administracions. S'han generat discursos que pronostiquen, a curt termini, un oblit des de les instàncies públiques de la intervenció en matèria de joventut, donades les perspectives de futur (previsible descens del volum de joves d'aquí a uns anys, així com la prioritització d'altres necessitats com els vells, immigrants...). En aquest sentit, el debat es presenta en referència a quin efecte tindrà per les actuacions polítiques, en un futur proper, el fet que el jove ja no sigui percebut com un problema.

El discurs actual entorn de la joventut fa referència a la joventut de la crisi i es circumscriu dins el discurs hegemònic de la crisi de valors situant els joves, sovint, com a protagonistes directes d'aquesta realitat. L'interès, des de diferents àmbits socials i polítics, és el de copsar quins són els valors dels joves avui. Les polítiques de joventut característiques dels vuitanta s'emmarcaven dins un model de planificació dels serveis socials públics i professionalitzats, que actuaven sota el criteri de "què podem fer pels joves?".

Als anys noranta, sembla que la realitat de les polítiques de joventut ha canviat de manera significativa. D'una banda, a nivell municipal es produeix un canvi important pel que fa a l'organització dels serveis adreçats als joves. L'administració contracta les associacions per a la gestió de determinats serveis que fins aleshores havia promogut i ofertat com a propis. El discurs també canvia, donat que es torna a parlar dels joves amb una potencialitat d'actuació i es veu en la xarxa associativa i el voluntariat un element dinamitzador de la societat civil. A nivell autonòmic, el govern de la Generalitat aprova a finals de

l'any 1992 un Pla Interdepartamental de Joventut sota la voluntat "de dur a terme una política global de joventut que abasti la globalitat de la situació juvenil i que suposi una actuació articulada de tot el Govern".

El treball de les entitats i les associacions cíviques, que durant els vuitanta havia estat bandejat per part de les polítiques socials públiques, comença a ser tingut en compte en un moment en que l'Estat reorienta el seu paper com a productor de benestar social i passa a ser-ne més el promotor i planificador. La crisi de l'Estat de benestar genera un discurs sobre el protagonisme de la societat civil que esdevé present en les diverses alternatives teòriques al model d'Estat en crisi, així com en el discurs polític actual, revaloritzador del voluntariat i de la participació ciutadana. Aquest discurs, però, sovint esdevé retòric perquè no posa de manifest, d'una banda, la necessitat institucional de trobar alternatives a uns serveis que cada cop s'allunyaven més de les necessitats sorgints de la societat, així com les dificultats que aquest protagonisme de la societat civil genera quan es va més enllà de la declaració de principis i es vol articular una pràctica concreta.

Cal analitzar quina és la realitat de l'associacionisme juvenil i quina és la seva funció social, perquè a partir d'aquí es pot valorar si el discurs de l'administració sobre la participació juvenil i la realitat de l'associacionisme contempla la globalitat del tema. L'administració considera l'associacionisme sota la visió d'un model estructurat organitzativament, amb una actuació ideològica de base un funcionament a partir d'uns estatuts, limitant-se, de fet, a un associacionisme formal que esdevé entre els joves certament minoritari. Existeix, però, un associacionisme no formal, molt més important quantitativament i que no consta en el cens d'entitats, que es defineix pel seu funcionament poc formalitzat i flexible, i per la seva actuació més lligada a un interès i una motivació més concretes i a les mateixes persones que en són protagonistes, sovint sense consciència de pertànyer a un moviment més ampli. L'existència d'aquests col·lectius de joves, considerats des de molts punts devista com a grups invisibles pel seu poc reconeixement social, obliga a posar en qüestió alguns aspectes⁹. En aquest apartat caldria reconsiderar el discurs sobre la participació juvenil i, alhora, analitzar com s'articula el protagonisme de la societat civil i del voluntariat (tant present en la declaració de principis de les noves polítiques) sota una visió restrictiva de què és l'associacionisme i la valoració diferent d'unes formes de participació respecte d'unes altres.

En aquesta ambivalència hi ha, d'una banda, les institucions estatals i civils tradicionals i, de l'altra, els mitjans de comunicació que promouen discursos contradictoris sobre la necessitat d'un jove compromès i integrat dins d'una dinàmica i una estructura social i, alhora, la necessitat de generació d'espais d'autonomia i emancipació que possibilitin un canvi. El lleure juvenil i els seus espais diversos d'articulació, entre ells l'associacionisme (ja sigui formal o noformal), tenen un paper fonamental per entendre fins a quin punt els joves

estan condicionats per la dinàmica de les institucions socials i quin és el seu marge d'actuació i de creació autònoma.

Cal qüestionar-se d'on prové aquesta problematització del temps lliure juvenil i quins són els criteris sota els que es legitima. D'una banda, existeix una visió puritana del temps lliure que es fonamenta en una concepció valorativa sobre què és aprofitar el temps lliure i què no ho és. En aquest sentit, que de fet ha estat present en molts dels estudis sobre el jove i el temps lliure, es parteix d'una visió del temps lliure com un temps delimitat associat a una sèrie d'activitats al qual se li atorguen una sèrie de valors, no sempre de manera manifesta, com són entendre el temps com una propietat privada i el temps lliure com un espai d'igualtat amb unes expectatives d'autorealització personal. En molts dels estudis de joventut als que hem fet referència abans, l'objectiu s'ha limitat a conèixer quant temps lliure tenen els joves i a què el dediquen. A partir d'aquí, el lleure és entès només, com diu Dumazidier⁴, com un espai de temps i una activitat, però no és vist com una actitud, és a dir, com un espai integrat en la mateixa vida del jove des d'on elabora el seu projecte d'individu social adquirint una personalitat amb una dimensió pública que l'ajudi a traspasar la frontera cap a l'estatus d'adult. Si el que es pretén és entendre quin sentit té per al jove el seu temps lliure i com aquest espai contribueix a formar la seva identitat, és evident que no s'avançarà gaire sabent si dedica més hores a una gran activitat o a una altra, tret de constatar que hi ha una gran heterogeneïtat entre els joves i que no es poden conèixer les seves concrecions a partir d'una generalització estadística.

D'altra banda, cal tenir present que el temps lliure a la nostra societat està associat de manera directa al consum i que la joventut n'és un objecte de primer ordre. Els mitjans de comunicació i la publicitat han contribuït de manera fonamental a la construcció de la categoria de joventut i potencien un model, sovint contradictori, sobre què vol dir ser jove en base a una sèrie de valors i actituds lligades sempre al consum d'uns determinats productes, ja siguin materials, ideològics, culturals... El temps lliure, per tant, malgrat ser un espai comú a tots els joves està lluny de ser també un espai d'igualtat, donat que és justament mitjançant les activitats de lleure on es poden manifestar, de manera més notòria, les diferències i la distinció.

La crítica al temps lliure juvenil que es fa des d'instàncies diverses denuncia una manca de valors en les pràctiques juvenils i una desmobilització dels joves que es perceben com a preocupants. D'una banda, es lamenta la no participació cívica del jove, tant a nivell de participació electoral com d'associacionisme, i es parla sovint d'una gran majoria de joves moguts només per interessos individualistes i sense una vocació social. La primera consideració que caldria fer és veure perquè s'atribueix al jove una realitat que, de fet, és comuna a la resta de la societat; i en uns altres termes, definir què s'entén per participació cívica.

En primer lloc, i aquest és un aspecte de gran importància, no creiem que la suposada manca de participació cívica sigui una realitat que afecti exclusivament als joves (de la mateixa manera que no creiem que ho siguin moltes de les conductes definides com a problemàtiques juvenils). En segon lloc convé desvetllar quins són els criteris que s'utilitzen per definir què és participació cívica i qui té el poder per legitimar-ho.

En el discurs de la manca de valors entre la joventut i la necessitat de potenciar una generació emprenadora, amb voluntat participativa, i una política que retorni el protagonisme a la societat civil, cal fer evident i clara quina és la participació cívica que es vol, i quines són les instàncies des de les que el jove pot expressar-se. En una societat mediatitzada la participació a diferents nivells (cultural, polític...) es veu sovint reduïda a una participació com a espectador, justament perquè la festa esdevé espectacle i el temps lliure s'associa al consum⁵. Una de les preocupacions més recurrents entre els tècnics i els professionals que treballen en l'àmbit de joventut esdevé, precisament, com es pot competir o no, si més no, aportar alternatives enfront d'una iniciativa privada que promou una visió del lleure únicament basada en el consum. Les respostes són diverses, tant des de la intervenció política com des de l'associacionisme tradicional, i van des de l'oferta paral·lela (que ofereix activitats de lleure que entren dins de la lògica del mercat, com els concerts de rock, les esquiades, etc.) a l'oferta alternativa (que pretén oferir un model de com gaudir del temps lliure a partir d'activitats fora d'una lògica de consum que és considerada alienant per al jove). Certament, el debat és complicat i arriba a fer qüestionar el mateix paper que ha de desenvolupar l'administració i els límits de les seves polítiques d'intervenció.

Les dificultats de dur a la pràctica un discurs que, "des de dalt", reclami un major protagonisme de la societat civil i la necessitat d'una ètica cívica són considerables, sobretot si no es tenen en compte els criteris valoratius a l'hora de definir un lleure com a problemàtic. En aquest sentit, la participació no esdevé definida com a problemàtica quan s'integra dins la cultura dominant, sense posar-se en qüestió els seus fonaments. Així es pot entendre perquè cert tipus d'associacionisme juvenil (no formal, principalment) no és percebut com un tipus de participació del jove en l'àmbit públic, i només és considerat des de la perspectiva d'amenaça i de contradicció amb el tipus de participació que es defineix com a desitjable. El discurs moralitzador de la societat acostuma a ser una eina disciplinadora de la mateixa que, des de les instàncies de poder, es promou sota la voluntat "d'enfortir la societat civil" o bé de "fer una democràcia més participativa".

Des del punt de vista de l'educació en el lleure (sovint promoguda des de l'associacionisme formal), també són uns valors determinats els que s'intenten promoure com a vàlids i, sovint, es fa sota la voluntat d'oferir una alternativa a cert tipus d'activitats i actituds que, tot i reconeixent el seu pes en la societat,

no es consideren les més òptimes. Certes intervencions, però, basades en una condemna puritana d'aquell tipus d'oci considerats nocius (consumista, individualista, acreatiu...) han proposat com a vàlida una alternativa, sovint allunyada de la normalitat diària del jove, on el model de participació continua essent integrat dins la cultura dominant per la seva inoperància transformadora.

La importància del lleure per la construcció de la identitat juvenil fa pensar en la dificultat que té el mateix jove per trobar models vàlids a la societat que l'ajudin a formar la seva personalitat. El debat se centra al voltant de les diverses activitats que es desenvolupen en aquest espai i es valora, des de diversos criteris, fins a quin punt són o no són positives. El mateix concepte de temps lliure és una realitat que es considera inqüestionable, i seria precisament aquí on caldria intervenir críticament per descobrir-ne la seva funcionalitat i els valors ideològics que s'hi associen⁶.

Considerem que, des de la sociologia, és rellevant l'estudi del lleure juvenil no problemàtic perquè és l'espai social que permet, amb més claredat, veure com interactuen les institucions socials, com a condicionants estructurals, i la pròpia actuació dels joves, en la seva relativa autonomia com actors socials. D'altra banda, és interessant contraposar quins són els valors socialment definits com a vàlids i quins no ho són, així com contrastar quins són els problemes que la societat veu en els joves i com es manifesten les diverses contradiccions socials en la cultura juvenil no problemàtica. En aquest sentit, el discurs sobre la crisi de valors que sovint ha situat els joves com a elements paradigmàtics, obliga a qüestionar-se fins a quin punt és indicatiu d'una situació social determinada i, alhora, si els joves no en són precisament els seus caps de turc.

Un altre element important és, sense cap mena de dubte, com es pot concretar aquest discurs polític revaloritzador de l'associacionisme i del voluntariat, i quin paper hi poden tenir les associacions cíviques, tant amb relació a la seva capacitat d'actuació i diàleg amb l'administració, com de cara als joves no associats.

Les associacions no han pogut desenvolupar un paper d'interlocutores amb l'administració en igualtat de condicions, ja que han mantingut en molts casos una relació de dependència i, fins i tot, de certa subsidiarietat des del moment que han rebut les subvencions que l'administració mateixa els ha atorgat. El pas d'un model centralitzat de benestar social a un model que cedeixi terreny a la societat civil implica també les seves dificultats de cara a la possibilitat de democratitzar la participació i de fer arribar els serveis a les diferents realitats, i aquesta és una tasca que constituirà un repte de cara al futur proper. Aquest és, sens dubte, un repte per a les associacions cíviques, i per a l'educació en el lleure en concret, ja que li correspon el paper de plantejar una intervenció educativa crítica, però alhora contextualitzada en la societat per evitar proposar uns valors educatius que no s'integrin en la normalitat del jove.

Aquesta conjuntura, per tant, permet obrir un debat on es plantegi fins a quin punt les associacions i els moviments socials de base poden articular-se i entrar en un diàleg amb l'administració a partir d'una proposta crítica i participativa.

BIBLIOGRAFIA

CARDÚS, Salvador i ESTRUCH, Joan (1984) Les enquestes a la joventut de Catalunya. Bells deliris fascinen la raó. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

BERNEY, J; ROCA, J i VERDAGUER, J. (1984) Joventut a Terrassa. Donar la clau quan toquen a fugir. De. Ajuntament de Terrassa. Diputació de Barcelona.

CASANOVAS, Jordi (1991) "El asociacionismo juvenil, entre lo formal y lo informal" *Entrejóvenes*, 25-26: 64-69.

DUMAZEDIER, Jofre (1971) "Realidades del ocio e ideologías" a diversos autors, *Ocio y sociedad de clases*. Fontanella, Barcelona.

CARDÚS, Salvador (1985) Saber el temps. El calendari i la seva significació en la societat moderna, Alta Fulla, Barcelona.

CARDÚS, Salvador (1985) "Sobre el concepte de temps lliure. Algunes consideracions sociològiques" a *Jornades sobre educació en el lleure*, CNJC, Barcelona.